

Paleolitický člověk a jeho šamanství

Na Moravě je šamanismus nejčastěji spojován s nálezy mladopaleolitických hrobů ženy z Dolních Věstonic (DV3) a muže z Francouzské ulice (Brno 2).

■ **Sandra SÁZELOVÁ**
Ústav antropologie PřF
Masarykovy univerzity Brno

V našich úvahách nám však nejprve vytane otázka, nakolik je vhodné využívat recentních etnologických znalostí k vysvětlení rituálního života u paleolitických lovců-sběračů? Hlavní výhoda této analogie spočívá zejména v tom, že kromě statické složky kultury (doložitelné archeologicky) můžeme mapovat také dynamiku a rozmanitost společenských systémů (etnologický záznam). Etnologická analogie může být pro archeologii vysoce inspirativní, ale i zavádějící, neboť variabilita lidských společností je schopna obsáhnout téměř každou archeologickou hypotézu.

Životní rytmy přírody jsou projevem všudypřítomné síly, která je ve všech svých aspektech reálná. Je manifestací pomíjivé přítomnosti, která dovede být nejen laskavá, ale i krutá. V okamžiku, kdy si paleolitici lidé tento řád přírody uvědomili, začali si klást otázky o smyslu vlastní existence. Přemýšleli o životě kolem sebe a také o tom, jak by se mohli svými podobenstvími a symbolickými akty podílet na jeho oživení a také na zmírnění jeho děsivých aspektů, čímž udržovali aktivní posvátný vztah s tím, co jejich rozum přesahovalo. Na rozdíl od ostatních náboženství je šamanismus jevem, jehož původ není možné spolehlivě datovat. Možná právě díky tomu je tolik lákavé tvrzení, že šamanismus je vlastně stejně starý jako samotný lidský rod. Ale bylo tomu tak doopravdy?

Archeologie Posvátna

Naše úvahy na toto téma nejsou ani tak otázkou chronologie „od kdy?“, jako spíše hledáním přechodového bodu zlomu „kdy už ano?“.

Samotné uvědomění si Posvátna je velice často spojováno s postupným rozvojem kognitivních (empirických) a emocionálních (afektivních) schopností člověka, které vyplývaly z jeho prohlubujících se zkušeností a znalostí světa kolem sebe. Jedním z dalších aspektů mohlo být také snění, které s sebou přinášelo poznání, že existuje ještě další realita, která je člověku dostupná, přestože jeho tělo zůstává během spánku stále na jednom místě.

Po vlastním uvědomění si Posvátna následovala fáze, kdy člověk začal svůj vztah k němu otevřeně projevovat. Ačkoliv nám celková symbolická hodnota tohoto vztahu není známa a s největší pravděpodobností zdaleka přesahuje to, co si vůbec dokážeme představit, začaly se tyto objeované světy velice záhy slučovat s ekonomickými a sociálními potřebami celé společnosti. Právě díky tomu můžeme v archeologickém kontextu postupně rozpoznat hned několik projevů symbolického myšlení:

a) členění prostoru = odrazem pečlivého výběru míst, kde budou lidé žít, čímž se oddělil prostor kulturní od vnějšího přírodního. Podle vykonávaných každodenních činností uvnitř kulturního prostoru následuje jeho postupná segmentace (struktura sídliště, výroba nástrojů, zpracování kožšin, apod.). Ke zvláštní rituální pozornosti vybízejí také topograficky abnormální místa, která mohou život lidí bezprostředně ovlivňovat, jako např. hory, řeky, minerální prameny, aj. V archeologické praxi pozorujeme, že prostor pro rituální aktivity se uvnitř paleolitických sídlišť může vyhranit (západoevropské jeskyně) nebo naopak splynout s aktivitami ostatními (Dolní Věstonice, Kostěnkův).

b) pohřební ritus = znamením zvýšené pozornosti a péče, kterou dávají pozůstalí zemřelému. Čas pohřbu je pro ně také příležitostí k tomu, aby se rozloučili se svým blízkým a přijali jeho

smrt. Samotný pohřbení akt pak vyjadřuje nejen úctu, ale i jakousi ochranu nebožtíkova společenského postavení. Jeho duše má navíc potřebný prostor k tomu, aby mohla poklidně a důstojně odejít. Zemřelý mohl být uložen ve svém pohřebním oděvu a dále jsou mu přidávány různé předměty od obětí až po ty, které vyjadřují jeho sociální statut. Po uplynutí určité doby, kdy duše zemřelého může lidem i škodit, neboť nedokáže přijmout svůj nový úděl, se z ní stává ochranný duch klanu. Někdy může být tento duch natolik významný, že je uctíván společně s dalšími duchy celého kmene.

c) umění = vyjádřením abstraktních hodnot, podobně jako náboženský rituální akt. Umění (stejně jako rituál) vystihuje určitý duševní obraz světa, který člověka obklopuje, i když jeho výsledné projevy a ztvárnění mohou být různé. Snad právě z tohoto důvodu je paleolitické umění do jisté míry spojováno s ritualizací.

Časové vymezení Posvátna

Úvahy o symbolickém myšlení člověka a jeho vztahu k Posvátnu jsou opatrně předkládány již pro období staršího paleolitu, kdy je hodnocena zejména symbolika časoprostorového členění světa. Četnější svědectví jsou pak uváděna spíše u *Homo erectus* a *Homo heidelbergensis*, u kterých mezi archeologickými nálezy přibývají okrová barviva železitých minerálů (hematit, limonit) nebo kameny se siluetou postavy, např. z lokalit Berekhet Ram v Izraeli nebo z Bečova u Mostu, které nesou stopy určitého opracování či ohlazení, snad díky pravidelnému používání, aj. Problém vlastní interpretace nálezů však spočívá zejména v tom, že schopnost barvit ještě nedokládá další materializaci symbolů ani hlubší vztah k Posvátnu. Obdobně jako naše schopnost vidět v materiálních objektech symbolické obrazy ještě není důkazem toho, že se na ně jejich tvůrci dívali stejným způsobem.

Do větších významových celků se nám sbíhají jednotlivé symbolické projevy u *Homo neanderthalensis* ve středním paleolitu a později také u anatomicky moderního člověka *Homo sapiens* v mladším paleolitu. Na základě nalezených rituálních hrobů a rozsáhlé umělecké tvorby již nepochybujeme o komplexnosti jejich symbolického smýšlení, ani o cíleném vztahu k Posvátnu. V tomto okamžiku jsou rozvíjeny spíše úvahy o vzájemné souvislosti mezi jednotlivými praktikami a konkrétními vzorci rituálního chování. Za účelem zhodnocení těchto vztahů byly do archeologie postupně přejímány etnologické pojmy **inicie, tabu, lovecká a černá magie** či **kulty předků**, které pak jsou shledávány jako paleolitické projevy animistické, totemické nebo dokonce i šamanské víry.

Co to znamená, když se řekne „šaman“ a „šamanismus“

Pod slovem **šaman** si nejčastěji představíme muže či ženu, kteří

jsou nadáni léčitelskými, vizionářskými a jinými duchovními schopnostmi. Jsou to lidé, kteří se od ostatních příslušníků komunity odlišují intenzitou svého náboženského prožitku, neboť mají přímé spojení se světem duchů. Ti pro ně představují nejen pravou podstatu věcí, ale i příčinu událostí v každodenní realitě. Právě s pomocí duchů je pak šaman schopen donutit běh událostí k tomu, aby změnil svůj směr. Potom může nejen uzdravit nemocného či odvést duši zemřelého do podsvětí, aby „neděsila“ pozůstalé, ale může také přivolat lovnou zvěř po dlouhé době hladu nebo zmírnit hněv bohů, který se na jeho lid snáší v podobě sucha nebo nemoci.

Při studiu sémantického významu pojmu **šamanismus** jsou však antropologové postaveni před nelehký úkol. Šamanismus byl původně definován jako náboženství lovecko-sběračských společností Sibiře; respektive náboženství domorodých Sibiřanů bylo definováno jako šamanismus. Současně s tím lze ša-

manismus do jisté míry pozorovat také u dalších lovecko-sběračských a nomádských společností světa – a to od Asie, přes obě Ameriky až po Austrálii a Afriku (**Obr. 1**). Avšak právě v tomto okamžiku začínají někteří antropologové otevřeně vyjadřovat své pochybnosti o vhodnosti využití termínu „šamanismus“ v jeho širším celosvětovém kontextu, neboť stále neexistuje žádná mezikulturně dohodnutá definice toho, co toto slovo přesně znamená.

Podle některých antropologů je šamanismus dostatečně zprofanovaným pojmem, který odráží spíše západní smysl pro romantičnost, než-li jasnou vědeckou kategorii, jejímž smyslem má být sémanticky jasný výraz. Podle jiných je důležité zejména to, že existuje alespoň určité všeobecné povědomí o tom, co toto slovo znamená, neboť šamanismus je názvem, který byl ve své podstatě dán stovkám, ne-li tisícům náboženství celého světa. Každé z nich má něco společného s náboženským životem Evenků,

Aspekt	Autoři	Vysvětlující popis
Lovecká magie	S. Reinach 1917 H. Kirchner 1952	Princip lovecké magie je založen na povinnosti lovců zaplatit za duše zvířat, která potřebují sníst. Rituálním namalováním jejich obrazu či vymodelováním figurky jsou na stranu jednu uklidňování zvířecí duchové, neboť člověk tímto aktem stvrzuje, že si nevezme víc, než je skutečně zapotřebí. Na stranu druhou tato vyobrazení vábí samotná zvířata, která mají být ulovena. V zobrazení lidských postav se zvířecí hlavou, například z francouzských jeskyní Lascaux (Dordogne) a Trois Frères (Ariège) a ze španělské jeskyně Altamira (Kantabrie) je spatřován šaman ve zvířecí masce ptáka nebo soba v okamžiku svého transu, kdy je v přímém spojení se svým pomocným duchem.
Kult medvěda	K. Narr 1959, v české literatuře J. Augusta	Na rozdíl od hojného zobrazování lovné zvěře (bizonů, sobů, koňů), se velcí masožravci (medvědi, lvi) vyskytují v umění spíše ojediněle. Zvláštní pozornost pak přitahují zejména taková vyobrazení medvědů, kteří mají ve svém těle zabodány oštěpy. Tato skutečnost byla dána do souvislosti s kultem medvědů, který se vyskytuje na Sibiři např. u Chantů a Mansiů, Nivků nebo Ainů. Zde je medvěd uctíván pro svou sílu, kterou je schopen uchvátit kořist. Během medvědíh rituálů je zvíře slavnostně zabito a tímto aktem pak lovci žádají medvědí duchy o posílení svých loveckých schopností.
Kult plodnosti	J. Maringer 1956	Ženské figurky Venuší jsou vyrobeny z hlíny, měkkého kamene či mamutoviny a byly zachyceny na jednotlivých místech od jižní Francie po jezero Bajkal. Vzhledem k tomu, že některé z nich jsou v pokročilé fázi těhotenství, mohly by zobrazovat paleolitickou bohyni Matku, která je u recentních lovecko-sběračských společností symbolem plodnosti a neustále se obnovujícího života lidí a zvířat.
Umělecký trans	A. Lommel 1967	Trans je dokladem iniciační nemoci šamanských adeptů, která je nezbytným psychotickým mezistupněm pro šamanskou kreativitu, a to jak na poli uměleckém, tak i léčitelském.
Změněné stavy vědomí	D. J. Lewis -Williams – T. Dowson 1988, v české literatuře A. Pokorný	Změněné stavy vědomí jsou nejdůležitějším aspektem šamanismu. Jejich nejcharakterističtější prvkem jsou entoptické vize, které sestávají z tzv. fosfénů, tj. jednoduchých geometrických obrazců (trojúhelníků, kruhů, čtverců a cik-caků). Přírozeným způsobem vznikají díky odlišnému vnímání světla po mechanické, elektrické či magnetické stimulaci světločivých buněk oční sítnice. Je však také možné je vyvolat s pomocí halucinogenů. Malby a rytiny, na nichž jsou přes sebe navrstveny rozličné motivy a jejich vzájemné kombinace od geometrických obrazců až po celé scénérie, pak mohou vyjadřovat různé stupně šamanských transů, kterých dosahovali jejich tvůrci během malování či rytí.

■ Tab. 1 Aspekty šamanismu v mladopaleolitickém umění, podle dosud publikovaných studií

sibiřských lovců a pastevců sobích stád, od nichž byl název **šaman** původně přejat. Těmito společnými rysy jsou:

a) **stupňovitá kosmologie**, kdy je svět utvořen z několika rovin, nejčastěji podsvětí – země – nebe

(Poznámka: Tento rys šamanismu je velice často napadán s odůvodněním, že s představami podsvětí, země a nebe se můžeme setkat téměř u všech náboženství. Šamanům je však v tomto případě vlastní zejména jejich schopnost volně se mezi těmito světy pohybovat),

b) **každý tento svět je obýván duchy a bytostmi**, kteří se mohou stát šamanovými pomocníky,

c) ti pak propůjčují nejen **schopnost** šamanovy duše **létat** do různých stupňů „kosmu“, ale i

d) možnost **využít** tuto **sílu** v boji, ovládnutí či směřování bytostí, které tyto říše obývají a mohou tak ovlivňovat lidský osud,

e) **znalosti**, které šaman takto získal, **by** pak **měly být použity** k tomu, **aby byla znovu nastolena rovnováha nejen v okolním světě, ale i v šamanově společnosti**.

Problematika šamanismu v archeologickém kontextu spočívá jak v metodice, tak i v možnostech využívaných analogií. Nejstarší etnologické záznamy sibiřských šamanů totiž pochází ze 17. století a vůbec nejranější aktivity těchto šamanů jsou (bez dalších pochybností) podle archeologů a etnologů připisovány době bronzové, případně neolitické. Nejčastěji uváděným dokladem je oblast Mugur Sargol na řece Jenisej, kde se nachází malby a rytiny (stáří 6000 – 2000 př. n. l.) s motivy lidí s bubny, zvířat, slunce a měsíce.

Koncepce šamanismu v paleolitu

Vyjdeme-li z teorie širšího pojetí šamanismu jako fenoménu, který je celosvětově rozšířen u lovecko-sběračských společností pak existuje určitá pravděpodobnost, že se

■ Obr. 1 – Nepálský šaman, během festivalu Jhakris da – Tanec šamanů, který se odehrával v srpnu 2006 v Patanu, poblíž Kathmandu. (Foto: autorka)

jedná o náboženské relikty jakési rané formy mladopaleolitické spirituality. Pokud by tomu tak skutečně bylo, pak by kultury těchto lovců a sběračů již v sobě nesly určité šamanské rysy. Znamenalo by to, že v okamžiku kdy mladopaleolitická lidé migrovali zhruba před 60-15 000 lety z Asie do Austrálie a Ameriky, přinášli s sebou do těchto oblastí také své šamanství. V tomto ohledu by potom šamanismus mohl nabídnout pozoruhodné svědectví o genetické a kulturní souvztažnosti mezi jednotlivými etnickými skupinami, které jsou v dnešní době odděleny obrovskými vzdálenostmi.

Tato teorie je ale také do jisté míry spojena s určitým zevšeobecněním, které se následně stává terčem nejrozumnějších námitek, jako například:

1) šamanismus se nevyskytuje u všech lovecko-sběračských společností. Není podmínkou a vlastně ani nezbytností jejich kultury,

2) proč by si právě šamanismus měl u různých společností ponechat svou časoprostorovou jednotu? Další kulturní vzorce, například příslušnost ke klanu, uspořádání rodiny nebo manželství, jsou přeci naprosto odlišné,

3) v roce 1799 byla zřízena Rusko-americká společnost, která se zabývala lovem kožešinových zvířat a obchodem na obou stranách Beringovy úžiny. Do svých služeb najímala jak sibiřské Aleuty, tak i Indiány žijící na Aljašce. Mezi oběma etniky je pak doložená zvýšená četnost uzavíraných sňatků. Podle americké archeoložky A. B. Kehoe existuje proto předpoklad, že vzájemné ovlivňování sibiřského šamanismu a náboženství cirkumpolárních Indiánů může být mnohem současnějšího charakteru. Sama autorka však posléze svou námitku dementuje tím, že mezi oběma etniky nedošlo k ovlivnění

rituálních předmětů a že šamani z obou stran Beringovy úžiny přeci jen využívají poměrně odlišné rituální prostředky.

Ponecháme-li tedy stranou tuto kritiku, má samotná koncepce šamanismu v paleolitu poměrně bohatou historii, neboť je spjata zejména se snahou archeologů o uspokojivé vysvětlení tvorby mladopaleolitických umělců (viz **Tab. 1**). Šamanismus je proto nejčastěji spojován s interpretací franko-kantabrijského skalního umění. Přesto se s ním můžeme setkat rovněž v souvislosti s přenosným uměním a některými hroby také na našem území (**Tab. 2**).

Paleolitický šaman jeho „pro“ a „proti“

Současné archeologické teorie dále spojují paleolitický šamanismus s rozvojem mozku a kognitivních schopností u anatomicky moderního

člověka. Existuje dokonce předpoklad, že právě lidská nervová soustava je klíčovou spojnicí (nebo v duchu evolucionismu přímou linií) mezi současnými šamany a jejich paleolitickými předchůdci. V tomto ohledu jsou vedle šamanismu velice často používány pojmy **halucinogeny, změněné stavy vědomí a trans**.

Podle kritiků koncepce paleolitického šamanismu dochází v těchto teoriích ke značnému zjednodušování šamanů i jejich rolí ve společnosti a to z následujících důvodů:

1) šamanismus a redukcionismus = každý z nás má mozek, který je charakteristický pro druh *Homo sapiens*, a přesto se málokdo z nás odváží tvrdit, že je šaman. Změněné stavy vědomí jsou často shledávány jako nejvýraznější rys šamanismu (oba výrazy jsou dokonce některými autory recipročně zaměňo-

vány) a to bez ohledu na sociální postavení šamana i na jeho roli ve společnosti.

2) šamanismus a kulturní primitivismus = kromě šamanů jsou u lovecko-sběračských společností popsány také další osoby, které jsou nadány různými magicko-náboženskými schopnostmi jako např. vědmy, bylinkáři, zvířecí kouzelníci, věštcí, ad., přestože v etnologické literatuře mohou být uváděni pod jednotným pojmem „šaman“. Využijeme-li dále paralely u lovecko-sběračských společností severní Asie, pak v archeologii tolik zmiňované lovecké kultury patří v tamějším šamanismu spíše k minoritním záležitostem. Vůbec nejdůležitější složkou sibiřského šamanismu je totiž léčení a právě schopnost šamanů léčit v teoriích o paleolitickém šamanismu téměř chybí, zmiňována je pouze v souvislosti s francouzskou jeskyní Gargas. Podobně je opomíjena

Hrob (r. nálezu)	Dosud navržená vysvětlení	Etnologický komentář
Brno II (1891)	„Místo odpočinku mladopaleolitického šamana“ osamocený hrob muže ve středním věku, který během svého života trpěl zánětem periostu. Kolem jeho lebky leželo 600 ks rozptýlených schránek terciérních měkkýšů, dvě provrtaná mezikruží z jílovce (obdobné známe také z Pavlova či Předmostí) a čtrnáct úplných či fragmentálních terčíků, které byly vyrobeny z mamutího klu nebo stoličky, či z měkkých kamenů (limonit, jílovec). V hrobě zemřelého byla nalezena mužská plastika z mamutoviny, jejíž trup byl dlouhý 13,5 cm a byl v celé své délce provrtán. Mezi dalšími předměty se nacházela zlomená palička ze sobího parohu, až jeden metr dlouhá žebra a lebka nosorožce.	a) jedinec trpěl od dětství velice bolestivým zánětem periostu. Právě překonávání bolesti je důležitým aspektem psychické průpravy u sibiřských šamanů, b) schránky měkkýšů, terčíky a hlavně dvě mezikruží by mohly být ozdobou šamanova oděvu. Provrtané disky na kaftanu sibiřských šamanů symbolizují nebe či slunce. Otvor je potom šamanovým průchodem do jiných světů, c) zlomená palička je spojována s tradicí umlčování šamanova bubnu. Ten je po šamanově smrti vždy prořiznut, aby již nemohl nikdy promluvit a poté je umístěn na šamanův hrob nebo do jeho těsné blízkosti. Někdy je rozlomena také šamanova palička a zapíchnuta do hrobu.
DV 3 (1949)	„šamanka“ zhruba 40letá žena, na jejíž lebce byla patrná asymetrie zapříčiněná zlomeninou levého mandibulárního oblouku. V klíně měla žena několik liščích špičáků, prstních článků a část liščí pánve. Na téže lokalitě byla nalezena vyřezávaná hlavička ženy z mamutoviny, která je s hrobem DV3 spojována.	V průběhu léčebných rituálů jsou na Sibiři podle šamanových instrukcí vyráběny antropomorfní či zoomorfní figurky (samotný šaman se však nemusí na výrobě fyzicky podílet). Pokud nemocný zemře, bývají tyto figurky uloženy do jeho hrobu společně s ním. Co když nemáme před sebou hrob šamana, nýbrž jeho klienta?
DV 13-15 (1986)	„dva kouzelníci a klient“ nezdařený lékařský zákrok dvou mladých kouzelníků, kteří poté museli zemřít společně se svým pacientem	Spíše než zabitím reagují sibiřské společnosti na neschopnost svých šamanů tak, že dotyčné velice rychle nahradí šamany schopnějšími. Život v hanbě je tak pro ně mnohem horším trestem nežli smrt.
	další hypotéza: prostřední jedinec, u něhož nebylo zatím určeno pohlaví, mohl být obdařen určitými duchovními schopnostmi	V některých šamanských společnostech (např. u Inuitů, Čukčů, Navajů, ad.) mají sexuálně nevyhranění jedinci, zvaní <i>berdače</i> nebo <i>nadle</i> („ten, který se transformoval“), velice silné duchovní postavení, neboť mohou komunikovat jak s ženskými, tak i s mužskými duchy.

■ **Tab. 2** Projevy šamanismu na Moravě, podle dosud vyslovených hypotéz.

šamanova role psychopompa, tj. jeho schopnost doprovázet duše mrtvých do podsvětí. Tato interpretace je v archeologii využívána hlavně pro výklad jeskynních maleb s ptací tematikou.

3) umění a míra ritualizace = v této souvislosti je některými antropology zmiňován princip „čím méně tady, tím více tam“, tj. pokud se nám něčeho nedostává v naší společnosti, máme tendenci předpokládat, že „oni tam někde toho mají mnohem více“. Proto existuje předpoklad, že ne vždy a vše, co paleolitici lidé ve své umělecké tvorbě dělali, muselo mít nezbytně nějaký hlubší smysl rituálního úkonu. Příkladem z etnologie by mohly být indiánské děti z rezervace Gros Ventre v Montaně, které se nudily, když jejich matky celé dny sbíraly borůvky, a proto si pro zkrácení dlouhé chvíle chodily malovat pod nejbližší skalní převisy.

Závěr

Využitím etnologické analogie v archeologickém kontextu zajisté nalezneme možnosti odrazu šamanismu v paleolitu, přesto ne pro všechny nálezkové situace je tato interpretace vhodná. Významným problémem u této analogie je určitá homogenizace ať již recentních či paleolitických lovecko-sběračských populací (**Obr. 2**), která však přirozeně vyplývá z možností našich interpretačních modelů.

Problematika paleolitického šamanismu je poměrně komplikovaná a v budoucnu bude vyžadovat ještě mnohé komplexní studie, s čímž bude souviset také otázka jednoznačné definice toho, co šamanismus pro archeologii vlastně znamená. Archeologové totiž zatím primárně ze šamanismu využívají pouze jeho dílčí aspekty (změněné stavy vědomí, umělecký trans, lovecké kultury), zatímco postavení šamana v paleolitické společnosti a jeho role léčitele a psychopompa jsou víceméně ponechávány stranou.

Přesto by se při uvážení využití etnologických analogií mohla otázka šamanova léčení a jeho schopnosti převádět duše zemře-

lých do podsvětí dále rozvinout jak u některých paleolitických figurek, tak i případně maleb. Své léčebné rituály završují šamani například u sibiřských Chantů, Manšiů a Enětů tím, že namalují soba, symbol svého pomocného zvířecího ducha. Při léčbě nemocných dětí jsou v Tuvě a jinde na Sibiři používány rytiny žen či panenky, jež představují ducha chránícího život rodu. Nejen antropomorfní, ale i zoomorfní figurky z různých materiálů představují ochranné a pomocné duchy, a jsou hojně využívány během léčebných rituálů sibiřských šamanů. Během pohřebního rituálu vyrábí nanajští šamani rozličné plastiky, do nichž jsou lapány zatoulané duše zemřelých. Ty jsou pak za pomoci šamanových duchů odvedeny do podsvětí, neboť zbloudilé duše mrtvých, kterým by se nedostalo náležité péče, by jinak po světě nekontrolovaně šířili různé nemoci, a to jak mezi lidmi, tak i mezi zvířaty.

U sibiřských šamanských rituálních úkonů je také velice důležitá otázka časovosti, tj. každý rituál má svůj smysl jen po určitý čas. Poměrně velké množství předmětů nebo maleb, které byly s konkrétními rituály spjaty, bývá obvykle zničeno. Důvodem k tomuto je fakt, že již nejsou zapotřebí, a dále to, že přítomnost těchto předmětů (maleb) by na sebe i nadále přitahovala pozornost negativních energií ze světa duchů (ale i lidí), kteří by mohli usilovat o zkázu magického úkonu. Proto by bylo logické předpokládat, že se nám stop po průběhu vlastních šamanských úkonů, dochová spíše méně než více. Ačkoliv i takové příklady destrukce hliněných figurek (pravděpodobně za rituálním účelem) známe např. z lokalit Pavlov a Dolní Věstonice nebo z ruské lokality Kostěnki, kdy byly záměrně (opět nejspíše v souvislosti s rituály) modelovány pouze určité části těl.

Co dodat na úplný závěr? Pokud v současné době člověk navštíví šamana, dostane se mu pečlivého vyslechnutí všeho, co jej trápí. Poté se šaman přepotá na podrobné znalosti o předcích, a pokud nejsou dostatečné, pošle svého zákazníka domů s tím, že mu v tuto chvíli nedokáže pomoci. Teprve s uvědoměnou a důkladnou znalostí svého rodu (jeho

■ **Obr. 2.** – Rekonstrukce paleolitického šamana podle P. Dvorského (Svoboda – Dvorský, 1994, s. 31).

mrtvých a živých členů) totiž může člověk prostřednictvím šamana nalézt odpověď, kterou hledá.

Vybraná literatura k tématu*

- Atkinson, J. M. 1992: Shamanisms Today. Annual Review of Anthropology, č. 21, s. 307-330.
 Dioszegi, V. – Hoppál, M. 1978: Shamanism in Siberia. Budapest: Akadémiai Kiadó.
 Lewis-Williams, D. J. – Dowson, T. R. 1988: The signs of all times: Entopic phenomena in Upper Paleolithic art. Current Anthropology, roč. 29, s. 201-245.
 Oliva, M. 1996: Mladopaleolitický hrob Brno II jako příspěvek k počátkům šamanismu. Archeologické rozhledy, č. 48, s. 353-383.
 Svoboda, J. A. 1999: Čas lovců: Dějiny paleolitu, obzvláště na Moravě. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR.

***Poznámka:** úplný seznam literatury je zveřejněn v nezkrácené verzi článku na www stránkách časopisu Živá archeologie.

Summary

Palaeolithic man and his shamanhood

The aim of this paper is to summarize the ethnological and archaeological conceptual backgrounds of shamanhood in Paleolithic in general, and to apply this discussion to the Moravian Upper Palaeolithic record. In Moravia, shamanism is traditionally connected with Gravettian burial rituals.